

textu osobitých „pověrečných“ představ pak analyzoval formy, společenskou funkci a normativní závaznost „posvátných“ přísah – přísah stvrzujících pravdivost tvrzení a jednání.

Průnik a reflexe obřadnosti a věrouky církve katolické a evangelické (protestantské) do duchovního a společenského života Romů zohlednili Attila Kováč, Anina Botošová a Danijela Djurišičová na příkladech romských komunit z obcí z JV (Kováč) a SV (Botošová) Slovenska a z Bardějova (Djurišičová), i když každý z jiného úhlu pohledu. Shodně však sledovali ohlas církevního života, měřeného účastí na církevních svátcích, shromážděních a dalších aktivitách (poutní místa), mezi romským obyvatelstvem. Zjištění, i když formulovaná v různých výkladových kontextech, byla analogická. Konstatovala význam církevních obřadů při významných situacích rodinného života a jejich menší a nerovnoměrný ohlas v průběhu církevního roku. Konstatovala rovněž rozpor mezi zbožností Romů a jejich vztahem k církvím.

Svou tematikou je výjimečná stať Jakuba Mináče o současné duchovní písni Romů – evangelíků z obce Rankovce (východní Slovensko, Košice). Autor zveřejnil část svých sběrů – písní zpívaných ve slovenštině i romštině, písní textově zajímavých. S ohledem právě na texty vysvětluje prezentované duchovní písně jako doklad určitého způsobu dvojediného myšlení: jako reflexi vsudypřítomnosti Boha a jeho reflexi jeho autority.

V úvodním zamyšlení M. Kováč a A. B. Mann definují duchovní svět Romů jako synkretický a adaptabilní. Přisuzují mu výjimečnou schopnost propojit nejrůznější myšlenkové zdroje a flexibilitu vstřebávat nové podněty. Výslednicí je podle jejich interpretace specifická forma religiozity Romů. Stať zařazené do publi-

kace Boh všechno vidí závěry editorů potvrzují.

Editoři M. Kováč a A. B. Mann připravili k tisku velice podnětnou publikaci o tématu, které není běžně sledováno, které však svou hloubkou a citlivostí nesporně zasluhuje cílenou pozornost. Podnět daný autory by neměl být pomínut.

Mirjam Moravcová

Peter Salner – Martin Kvasnica, Chatam Sofer Memoriál. Zing Print, Bratislava 2002, 223 č. s., angl. resumé, černobílé fotografie.

Prešporok, Pressburg (Bratislava) a Chatam Sofer (1762–1839) jsou dva pojmy, které zná každý ortodoxní Žid. Chatam Sofer je přitom v těchto kruzích chápán jako velký vzor učeného muže, který po svém příchodu do Bratislavy (1806) svedl úspěšný zápas s haskalou (osvícenskými proudy mezi Židy) a s neologií (reformním judaismem). Svou autoritou přispěl k tomu, že se vliv těchto nových ideologií mezi uherskými Židy prosadil se zpožděním. Zatímco v Čechách se reformní myšlenky, které znamenaly rozvolnění náboženské tradice, včetně změny synagogy, uvolnění vazeb na Erec Izrael, institucionalizovaly již v roce 1835 (Spolek pro upravenou bohoslužbu Israelitů, Verein für geregeltten Gottesdienst der Israeliten, Praha), tradiční ortodoxní Žid Chatam Sofer a jeho proslulá ješiva, pracující i proti chasidismu na východním Slovensku a na Podkarpatské Rusi, vývoj pozdržely. Ke strukturování uherských Židů došlo až v roce 1868, po kongresu v Budapešti. Jakkoliv ze světonázorových antagonistů vyšli vítězně neologové, už na počátku sedmdesátých let 19. století vznikla ortodoxní židovská organizace (pražský spolek Sinai, Verein zur Förderung der Interessen

des konservativen Judemtums, se ustavil až v roce 1914). Přestože i na Slovensku náboženská židovských komunit ve 20. století klesala, s českou sekularizovanou společností nelze tedy genezi vůbec srovnávat.

Od roku 1996 se jméno Chatama Sofera začalo však skloňovat nejen v ortodoxní židovské komunitě, ale i mezi židovskými asimilanty a obyvateli Bratislavy. Rekonstrukce dochovaného rabínského okrsku zničeného židovského hřbitova s hrobkou Chatama Sofera (v roce 1943 nebo 1944) se stala diskutovaným problémem. Dvěma protagonistům memoriálu – Petru Salnerovi, bratislavskému etnologovi a předsedovi Židovské náboženské obce Bratislava (od roku 1996), a architektu Martinu Kvasnicovi, praktikujícímu katolíkov – však několik let zcela obrátila naruby pracovní i osobní život. Lehkými pery napsané svědectví o vzniku unikátního architektonického díla ve skutečnosti představuje svědectví o aplikované antropologii. Jsem přesvědčena, že etnolog – teoretik Peter Salner do chvíle oprav netušil, že se stane nárazníkem mezi bratislavskou veřejností, včetně magistrátu, dalšími významnými slovenskými politiky, světovými židovskými ortodoxními organizacemi a konečně i převážně sekularizovanými členy Židovské náboženské obce Bratislava. Jsem přesvědčena, že jako slovenský žid ani nepředvídal složitost jednání s ortodoxními a ultraortodoxními židovskými organizacemi (Mezinárodní výbor pro záchranu hrobů mudrců z Bratislavy v New Yorku, Atra Kadiša, Výbor pro ochranu židovských hřbitovů v Evropě), pro jejichž členy znamená judaismus specifický životní styl, pro něž jsou prvořadě náboženské hodnoty, kteří jinak plánují čas, jinak vnímají fenomén peněz. Kategorie „my“ a „oni“, již Salner v práci použil, tak označovala dva světy, které neodděloval nutně

(ne)židovský původ, ale prožitek víry. Většina a menšina tak byla vlastně relativizována.

Výjimečnosti zážitku se stavbou odpovídá seznam použitých pramenů (data získaná přímým zúčastněným pozorováním, denní tisk, architektonické návrhy, autentické fotografie ze stavby i z míst jednání, úřední dokumenty) i relativně netypická struktura práce (jež ovšem Salnerova díla charakterizuje), kterou Salner označil za zprávu (s. 9). Ve standardním úvodu se jako téma číslo jedno objevuje konstatování různých významů bratislavského židovského hřbitova při formování rozličných identit (tradiční judaismus, asimilované židovství, bratislavanství). Zároveň jsou představeni hlavní protagonisté projektu (vedle zmíněných ortodoxních židovských organizací a ŽNO Bratislava Martin Bútora, velvyslanec v USA, Dopravní podnik a firma RAFT s Martinem Kvasnicou). Druhá kapitola je věnována dějinám hřbitova – specifického kamenného archivu, který vypovídá o mentalitě komunity, jejím sociodemografickém složení, jejích osudech. Jako signifikantní mi připadá, že nelze přesně datovat počátky hřbitova (pohřbívat se zde přestalo v roce 1847) a rok jeho devastace a že chybí textová analýza epitafů na hrobech. Konec tohoto významného poutnického místa přinesla výstavba tunelu pro potřeby civilní obrany během Slovenského štátu. Rabínský okrsek putoval do podzemí. Na počátku osmdesátých let 20. století nad ním začala dokonce jezdit tramvaj. I nadále byl však navštěvován poutníky, kteří sestupovali přes budku z plexiskla (dříve pouze přes poklop) do podzemí. Třetí kapitola, jako jediná částečně kompilačního charakteru, se pak logicky zaměřila na osobnost, život, dílo a význam Chatama Sofera, kvůli němuž ortodoxní Židé bizarní sestup do podzemí absolvovali. Salnerovou zásluhou však

zůstává přiblížení Chatama Sofera v plnosti jeho lidství a konečně i malého příběhu příbuzných proslulého konzervativního rabína, potomků, kteří zejména po roce 1989 navázali s Bratislavou kontakty. Neméně zajímavé je pak i zprostředkování různých názorů na muže, jež dnes – do jisté míry paradoxně – funguje jako symbol tolerance a spolupráce mezi kulturami. Jejím legislativním vyjádřením se stalo memorandum, jehož „dějiny“ a text přinesla následující kapitola, v níž Salner poutavě vylíčil i své setkání s panem Cohnem z Mezinárodního výboru pro ochranu hrobů mudrců z Bratislavy, prvořadě osobnosti a organizace při výstavbě architektonického díla. Další části knihy jsou pak příznačně nazvány podle klíčových etap a problémů stavby (Košajnice, Premena, Formality). Odklon kolejnic MHD, obyvateli Bratislavy přijímán rozporně, i další práce musely respektovat nedotknutelnost pozůstatků zemřelých lidí. Stavba byla podrobena náboženskému doзору, jenž, jak napsal s odstupem času Salner, sehrával „úlohu mosta medzi halachou a technikou“ (s. 103). V kapitole Premena dostal prostor bratislavský architekt Martin Kvasnica, tvůrce díla Rituální kuchyně (2000), aby objasnil svou architektonickou vizi, která musela respektovat i tu skutečnost, že Židé z rodu kohenu mají zákaz kontaktu s hroby. Jakkoliv to připomínalo známou pohádku O chytré horáky, rabínské autority považují výsledné Kvasnicovo řešení za světový unikát. Architekt sám připomíná svou víru, která mu údajně pomohla pochopit židovské hodnoty. Také za prostým názvem Formality se skrývá předsedou ŽNO Bratislava stručně vyprávěné drama kolem chybějících peněz atd. Poslední kapitolu etnolog Salner věnoval návštěvníkům hřbitova a jejich reakcím na dílo, jakousi učebnici judaismu, slovensko-židovských

kontaktů i strukturovanosti židovské komunity.

Knížka, která se čte skutečně jedním dechem, je ovšem unikátní i svým grafickým rozvržením textu a obrazového doprovodu. Zatímco pravá stránka náleží vlastní zprávě, levá je naplněna texty epitařů na hrobech, fotografiemi protagonistů díla, momentkami z významných jednání kolem stavby, historickými snímky funkčního hřbitova i prací na něm během Slovenského štátu, fotografiemi tramvajových kolejnic, budky a podzemí hřbitova v nedávné době, stavebních prací, dřívějších a nynějších poutníků i návštěvníků a konečně současné podoby Memoriálu. Černobílé snímky mají přitom nemenší výpovědní hodnotu jako text. Každý, kdo mohl vidět zdevastovaný hřbitov, jistě při jejich prohlížení pocítí hrdost nad lidským umem i lidskou schopností domluvy. Přesto se – tváří v tvář dílu nového tisíciletí – neubráním jistě nostalgii a smutku, který mi evokují fotografie starého hřbitova, přirozené součásti někdejší Bratislavy s její každodenní multikulturalitou. Introvertnost předválečného hřbitova je prostě nenahraditelná.

Blanka Soukupová

Mečislav Borák (editor): Retribuce v ČR a národní podoby antisemitismu, Židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádných lidových soudů a trestních komisí ONV v letech 1945–1948. Praha – Opava, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky v Praze a Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 2002, 198 s., anglická nebo německá résumé.

Pozice historika, který vykládá dějiny po